

АНДРІЙ ЧЕКАНОВСЬКИЙ.

ОГНІ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ

ЛЬВІВ 1918.

ВИДАННЕ НАКЛАДНІ „ПРАЦЯ“.

ЛНБ України ім.В.Стефаника

01169362 (S)

2012

в. 3816

70

ОГНІ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ.

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

АНДРІЯ ЧЕКАНОВСЬКОГО

ЛЬВІВ, 1918.

ВИДАННЯ НАКЛАДНІ „ПРАЦЯ“
У ЛЬВОВІ, РИНОК Ч. 10.

03011

ПРАВО ПЕРЕДРУКУ ЗАСТЕРІГАЄ СОБІ АВТОР.

Збірка М. С. ВОЗНЯКА

ЛЬВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И 36727

З ДРУКАРНІ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА
ПІД УПРАВОЮ Ю. СИДОРАКА.

ВСТУПНЕ СЛОВО.

Підростаюче тепер покоління українського народу, виховане переважно в чужих школах, не знає як далеко на захід сягали в давніх часах границі нашої держави. Не знає, що держава Святославова сина Володимира Великого сусїдувала безпосередно з чесько-моравською державою та що західня границя нашої держави йшла по Дунаю між Остригоном і Вацовом (Waizen), опісля попри Вацівські Верхи, біля города Ягра (Erlau) до ріки Шаяви (або Тепли), берегом цієї ріки до Тиси і берегом Тиси до устя Сама (Szamos'a) і берегом Сама вгору до сатмарської землі; а на північ від Дунаю вододїлом рік Вага і Грона, по недеях¹⁾ гір Фатри і полудневими межами нинїшних угорських комїтатів Липтовського, Оравського, Турчанського та східними межами Нитрянського.²⁾

Між иншими землями обіймала тоді границя нашої держави також область Спишську, або „Срібну Землю“, звану так від копалень, обильних у срібло (а також мідь і залїзо). Ці копальні невичерпані по нинїшний день.

Спиш (по малярськи Szepes,³⁾ по нїмецьки Zips⁴⁾, по польськи Spisz, по латинськи Scerpus) займає тепер 3.668 km² і числить коло 178 тисяч населення, котре належить до чотирох народів: Українців, Словаків, Малярів і Нїмців (віри грецької, латинської й евангелицької)⁵⁾ Най-

1) Недеї — найвисні пасма,

2) Гл. студії А. И. Д.

3) Читай: „Сепеш“.

4) Читай „Ціпс“.

5) Поляків було там дуже мало, головно колишні урядничі роди.

давнiщі мешканцi Спишу це Українцi й Словаки. Маляри зайшли там в 12 столiттю, Нiмцi також в 12-тiм. Мiста мають там вигляд нiмецький, а в iх аж 24, мiж ними Четверг (по малярськи Csütörtök), Любовень i н. Нiмцi мали в тих мiстах окреме право, т. зв. „Zipser Willkür“ для всеi „Universitas XXIV. regalium Civitatum Terrae Scepus“. Спровалили iх там головно для працi в рудниках, особливо богатих у групi гiр Гнилицьких i Бранище („Гори Спишськi“).

В часi, який описуємо, Нiмцi були ще католиками (вони щойно в кiлька сот лiт опiсля перейшли на протестантизм). Тимто й у боротьбi мiж iсповiдниками грецької та латинської вiри стояли тодi по сторонi ворожiй українському населенню.

Исторiя „Срiбноi Землi“ незвичайно iнтересна для Українцiв. Ця земля задля своiх копалень i положення становила доживотне придане не одної української княжни, що виходила замиж за польського або угорського королевича. Як таке доживотне придане одержала її українська княжна Сбислава, що в 1102 році вийшла замиж за польського князя Болеслава¹⁾. Дочка Сбислави й Болеслава — Юдита, що вийшла за угорського королевича Кольмана, одержала „Срiбну Землю“ також у доживiттє, як придане.²⁾ Але по її смертi Угри не хотiли вже звернути „Срiбноi Землi“ i по довгих спорах та вiйнах „вимiняли“ її з Поляками за частину загарбаной хвилево Перемищини.

Одначе Угри ще довго опiсля не уважали „Срiбноi Землi“ за iнтегральну частину Угорщини. Їх лiтопись писана при королi Белi IV (в половинi 13 столiття) пише, що Угорщина сягає „usque ad silvas Scepus“ (до спишських лiсiв), а ще грамота цiсаря Жигмонта з 1433 р. (як

---

¹⁾ Польський историк Длугош виразно пише, що Спиш тодi тiльки часово („tunc“) належав до Польщi. — гл. *Hist. Pol., liber IV., ad anno 1108*

²⁾ Пiзнiщі закиди угорських историкiв, що Юдита не вийшла тодi за угорського королевича, вже давно збитi в науцi.

і попередні грамоти) називає латинян у Спишській землі „ч у ж и н ц я м и“ (hospites).

Боротьба за віру, котра тоді була головною ознакою народности, почала ся в Спишській землі скоро й дійшла до великого напруження в другій половині 13 століття. Остригонський латинський архієпископ Володимир, що походив з українського боярського роду, старав ся забезпечити свободу віри народова, з котрого вийшов його рід, хоч сам був уже римським архиєпископом. Одначе коли мимо його заходів переслідування грецької віри не уставали, пірвав ся наш народ під проводом свого боярства до бунту і в р. 1286 знищив до тла латинські монастирі й костели та добра латинського духовенства Угорський король був наочним свідком знищення латинського монастиря в самім Спиші, але не старав ся перешкодити сьому, бо був тоді в заїлій ворожнечі з папою і духовенством.

На сім тлі й оснуване наше оповіданпе.

Факт великого завзяття, яке проявляло наше боярство й населенне в Спишській землі, дасть ся пояснити тим, що туди з давних давен спливали найбільш енергічні живла галицької волости: їх притягала до себе чудова й богата Срібна Земля. Вона так манила до себе, що прим. в р. 1486 заборонила Угорщина продавати, міняти, в спадку давати або дарувати навіть найменший кусник спишської землі пришельцям з Польщі (до котрої належала вже тоді й Галицька Україна).

Спишська земля належить до найкрасших гірських країн Європи. Має вона особливо чудові печери. Найвиспі верхи спишських гір це Столична (Szotoliczna) 1480 м. і Когут (Kanas) 1411 м.

Нехай український молодий турист, котрого цікавість запровадить коли між бідні останки спишських Українців, згадає собі, що ходить там по старій землі українського народу, якої він завзято боронив, поки міг і як міг.

Тепер буде в Спишській Землі коло 40.000 українського населення. При організуванню товариства для охорони наших окраїн не повинно

ся забути про них. Їх слід заосмотрити в філію українського банку, в кооперативи, пресу та книжки. На оснування там українських шкіл Мадяри ледви чи пристануть (основування філії економічних товариств забезпечене між Австрією й Угорщиною законами).

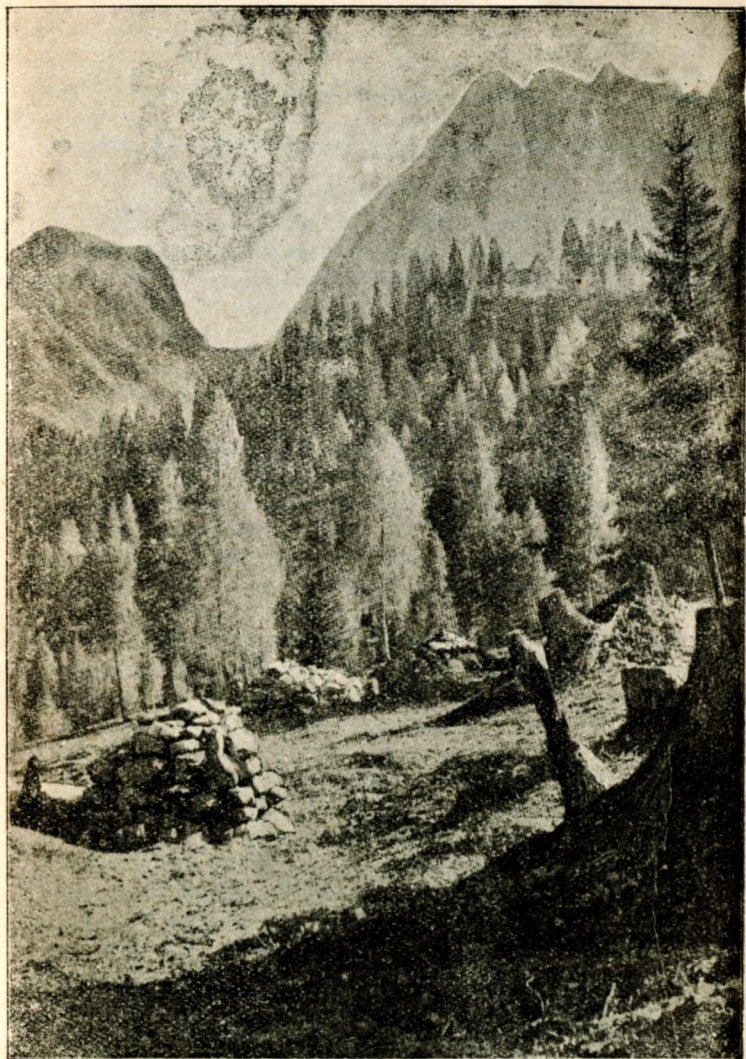
Докладний опис старих памяток української культури в Спишській Землі приніс би не оден цінний вклад в історію нашої культури. Звертаємо тут увагу любителів нашої старини, що в українських церквах спишської землі до сеї пори заховали ся старі антимінеи, священі самбірсько-перемиськими єпископами і навіть київськими митрополитами. Як старинні мушки в бурштині, так заховали ся вони в відлюдних горах Срібної Землі, мимо численних знищень. Бо хоромила їх любов українського народа до проявів своєї культури.

Українська мова задержала ся в Срібній Землі по нинішній день, мимо мадярського гнету. Видно, що вплив мадярський все таки був менший, чим у сусідних Татрах польський: в Татрах, як стверджують польські етнографи, ще в першій половині 19 століття уживали верховинці української мови. Нині в Татрах сліди українства заховали ся тільки в назвах поодиноких гір і скель.

I.

З Татр, з „піднебесної країни тисячі озер“ віяв весняний вітер у чудові долини „Срібної Землі“. Віяв і кропив дощем, що струями лився по її блідо-рожевих скелях, окружених мов вінками, зеленим, повзучим жерепом.

Мряка закутала всі гори кругом і курила ся як дим з їх верхів. А дощева вода дудніла з розгоном по скелистій, спишській землі, якби спішила ся, щоб утечи з неї. Вже другий тиждень не утавав дощ ні на хвилю.

Але гірський дощ, хочби найдовший, це не те, що слота на долах. Від нього не мякне ні гірська, скельна почва, ні вдача людини, що виросла в горах, або бодай зросла ся з горами. В горах чуєть ся чоловік бадьорим і твердим, як чатинне гірського бору.

— „Гарний цього року мати мемо Великдень!“ сказав старий боярин Михайло Герборд до своєї молодії ще жени, що порала ся біля огнища.

Він був ще дуже бадьорий і міцний, мимо своїх шістьдесяти літ „з чубом“, як говорив. І не дивота! Жив у добрі: ціла вулиця домів у містечку Четверг була його власністю. А крім неї мав ще дома в Подолинці, Любовні й Гнізді, виливальню дзвонів та безліч полонин по всій Спишській землі. Трохи не ціла гора Столична належала також до нього.

Хоч на своїм віку зазнав і не мало клопотів, але переборов усе. До найтяжших його гризот належала перша жінка, покійна Настуня.

Жив з нею двацять літ і все мав ізза неї гостий в хаті. Ненависних гостий! Але годі було — він ще мусів їх привозити й грубо оплачувати.

Бо покійна Настуня вічно хорувала. А що була добра, як душа, він звозив з усіх усяюдів знахорів і навіть лікарів. Куди він не їздив по них! Кілько вони його не коштували! Особливо коштовні були ліки, записувані на рецептах величини пів стола.

Все надіяв ся, що знайдець ся хтось, що вилічить його Настуню і що діждеть ся від неї потомства. Але хоч майже весь його великий дохід ішов на дорогі ліки, привожені то з Кракова, то з Буди, то з Відня, і на лікарів та знахорів, — жінка марніла й ниділа. Може тому, що за молода була, як повинчав ся з нею: мала 14 літ.

Все його майно тяжіло йому на думку, що може лишити ся без потомка. Коби вже хоч дочка!

Якби не те, що потребував на ліченне жінки, бувби зовсім не дбав о ніщо.

Так перемучив ся з нею двацять літ. Аж на сам Щедрий Вечір сказав йому вчений лікар:

„Contra vim mortis

Non est medicamen in hortis“...*)

Ще тої самої ночі жінка померла. Се дуже потрясло ним. І від тоді бояв ся він усякого більшого свята. Якесь забобонне прочутте немов говорило йому, що в його життю всяке нещастє мусить вязати ся з великим святом.

Хоч, правду, сказавши, той памятний Щедрий Вечір, що доси іскрив ся в споминах старого боярина, тільки увільнив його жінку від мук а його самого від великої журби.

Він мав тоді літ сорок і два. Був здоров і журба забула ся.

До двох літ оженив ся з двічі молодшою від себе дівчиною, сестрою свого приятеля Іоана Гирця, з сусідства. Не взяв за нею великого посагу, але жінка була здорова й до року привела на світ сина.

Від тоді боярин Герборд полюбив її дуже, хоч бачив, що вона не конче горнула ся до нього.

---

*) „Проти сили смерти не росте жаден лік в огородах“ (Приповідна середновічних лікарів).

От і тепер ні словом не відізвала ся на це, що сказав до неї. Порала ся коло печі й докидала сухих смерекових полін, якби сама була в кімнаті. Та старий боярин уже привик був до того. Знав, що добути від жінки слово може тільки тоді, коли заговорить про сина. А що тепер під свято хотіло ся йому почути добре слово від жінки, то й ударив в одиноку, випробувану струну.

— „Не знати, де наш Василь?“ сказав немов до себе.

Жінка оживила ся й обернувши до мужа своє гарне ще личко, живо заговорила:

— „Справді! Ще як пообідав, так і не було його в дома. Піди, Михасю, пошукай його! Він певно зголоднів уже десь...“

Те „Михасю“ було рідкістю. А ще й таке м'яжке, як оксамит. Старий боярин, хоч не знав, де йти шукати за сином, але зараз встав з лави і вийшов, оглянувшись іще на огнем осяяне, приємне личко подруги. Перейшов до світлиці, де на застеленім скатертю столі стояли вже великодні паски, великі й жовті, як сонце. І тут бухав огонь з печі та кидав приємне світло й тепло на скромну але міцну й чисту обстанову світлиці, в котрій дві служинці порядкували ще біля стола.

— „Не бачили ви де Василя?“ запитав боярин насупившись. Він тільки супроти жінки був м'який, як віск. Навіть одинокому синові не показував своєї прихильности до нього, хоч любив його дуже.

— „Василько був у пекарні, попоїв і знов пішов кудись“, відповіла молодша служниця півголосом, боязко озираючись на пана.

Старий боярин не відповів нічого. Думав, чи йти до жінки і сказати їй, що нема потреби журити ся тим, що син голоден. Але не пішов, бо уважав, що ліпше буде вернути зі сином.

Обернув ся на порозі й запитав:

— „А мами тоді не було?“

— „Ні“.

— „То йди й скажи їй, що Василь приходив на полуденок і що я пішов за ним, шукати“.

Вступив до шатної кімнати й приказав отрокови, дати собі верхню одіж. Одягнув ся й вийшов.

На дворі смеркало. Дощ не переставав лити. Крізь його струї й густу мряку, що стояла в уличках города, невиразно заблимали рудава-золоті світла. Саме завмирав останній відгомін дзвонів з латинського костела. А йому як на злість відповідали десь з під землі калатала нашої церкви.

Бо в Четвергу була церков у підземеллю, під латинським костелом. Вже давно тому, як латинники захопили церков і перемінили її на костел на тій основі, що раз Німці католики причинили ся чимсь до її відбудови по пожежі. Але Українці не уступали. Бійки о святиню повторяли ся кожного року, а рівночасно тягнув ся й довгий та коштовний судовий спір. Східній вірі хотіли латиняни й угорські власти відступити инше місце під будову церкви. Але наші завзяли ся, не уступати зі свого. Коли-ж і власти вперли ся, стануло на тім, що на горі таки буде костел, а в підземеллю може бути й церква. Наші з завзяття вибудували під землею богату й гарно прикрашену церков.*) Ще покійний батько боярина Герборда не мало срібла виложив на ту будову.

Від тоді що року, особливо в більші свята, приходило до здорових бійок при входах. Нераз латиняни впадали й до підземель, нераз наші віддячували ся їм над землею.

Боярин Герборд, таксамо, як його покійний батько, не ступив уже ногою в горішню святиню, від коли її захопили латиняни. Він уважав їх заволоками, проклятими зайдами й інакше не думав про них, як про „христопродавців“. Сим іменем пятнував їх, як жидів, на тій основі, що з Риму приходили відпущення гріхів за гроші тай місцеве латинське духовенство „продавало“

---

*) Основане на автентичнім факті.

також „розгрішення“ від усяких злочинів, які лиш хто не будь зробив.

„Те, що в дома не мав з другою жінкою такого привітного пожиття, як з першою, ще більше вязало його з публичними справами, в першій мірі з церковною.

Був певний, що й цього року прийде, на Великдень до бійки. Йшов, затоплений у своїх думках, забувши, що має шукати сина.

Нараз побачив, як з латинського костела вийшла горстка молоді, дівчат і молодих мужчин — а між ними побачив і свого самотнього сина!

Грім з ясного неба не поразив би був так старого боярина, як те, що його син — заходив до святині „христородавців! Став, як вкопаний, очам своїм не вірив. Протер їх і вдивився в свого сина так остро, як рись у свою жертву: про-верчував його зором.

Син хоч був відвернений на бік, бо говорив з якоюсь молодою дівчиною, відчув батьківський погляд й обернув ся. Зустрів ся з ним очима і змішав ся.

Старий боярин ні слова не кажучи, повагом вступив до підземної церкви.

Був увесь червоний з гніву. Досада аж дусила його.

Прикляк на камяних плитах своєї святині й горячо молив ся до всіх ран Ісуса, що немов кровю спливали на багатій плащениці. Молив ся Богу, щоб охоронив його рід від зради, і деревів на саму думку, що його син може й завтра, на сам Великдень, зайти до костела.

Важкі думки похилили сивіючу голову боярина: над правовірною церквою в цілій Спишській землі вже не від тепер висіла загибель, знищення. Латиняни скрізь руйнували або захоплювали церкви й перемінювали їх на костели, проганяли наших священників, забирали насильством церковні добра — а власти й суди не тільки дивили ся на те крізь пальці але й не давали відбудовувати зруйнованих церков та не дозволяли, спроваджувати священників.

Кілько труду й гроша коштувало його покійного батька та його самого вдержанне цієї підземної церкви та священника при ній — про це знав „тільки Той, що над нами“. Бо вже в цій Спешській землі не було більше священників грецької віри. Наші люди жили без вінчань, виховували нехрещених дітей, умирали без похоронів, але не йшли до латинських костелів.

Старий боярин, що почував себе провідником і покровителем своєї церкви й народу, вірив, що все те лихоліття минеться. Вірив, бо бачив завзяте в обороні переслідуваної церкви та велику постійність своїх.

Аж тепер захиталася в нім та віра. І то захитав її — син, його син! Той сам, що мав по нім одідичити не тільки його добра, але й обов'язки, тягарі. А тут...

Почувся дуже опущеним і перший раз відчув старечувтому. Щось валилося в його душі, мов у старій будівлі. Гіркі обривки думок снувалися, повзали по його мозку, як люди, що на колінах сунули, цілувати плащеницю.

— „Коби хоч не тут, на очах всего народу! Коби хоч не тут! Такий сором! Такий сором!“ шепотіли уста старого боярина.

Йому здавалося, що народ, який кругом молився клячучи, вже знає про це, що його син заходить до святині латинян. Мав вражіння, що всі дивляться на нього, як на проклятого Богом чоловіка, що сплотив вирода.

Помалу встав і уникаючи людського погляду, похнюплений і покірний як ніколи, вийшов з підземної святині, де в вінку лямпад блестів Гріб Господень.

На дворі хлинули йому в лице зимні струї густого дощу. Це відсвіжило його. Підніс голову й твердо ступав по камянім базарі города.

II.

Бояриня Гербордова вже від кількох днів знала, що син її залицяється до одної панночки, знала навіть, до котрої. Від служби довідалася.

Зараз по приїзді свого одинака з королівського двора на свята.

Вона дуже бояла ся того, щоб муж не довідав ся про це, що синові сподобала ся латинянка і ще до того — Ляшка! Була це донечка якогось „зайшлого“ з Кракова шляхтича, що свого часу втік з Польщі, перед судом за якісь справки, купив собі тут троха землі й дім тай господарив. Дівчина була гарна й укладна, але латинянка. Бояриня знала, що в цій справі її муж не уступить і що тут і вона нічого не вдіє.

Дуже бояла ся за свого самотнього сина. Бояла ся ворожнечі між батьком і ним. І тому так м'яко й лагідно говорила до чоловіка, щоб ішов шукати сина.

Як тільки старий боярин увійшов до кімнати й вона подивила ся на нього, зараз пізнала, що муж уже знає про щось. Була цікава від кого, як і де довідав ся він про це. Але бояла ся питати.

Старий боярин мовчки сів на лаві і не говорив ні слова. Жінка також не відзивала ся й взято порала ся по кімнаті, хоч уже все було приладжене на свято. В кімнаті панувала прикра мовчанка.

Жінка виходила і приходила. Їй страх хотіло ся, почути від мужа, що стало ся. Але не мала відваги запитати його навіть, чи зустрічав де сина. Бо прочувала, що чоловік вибухне гнівом. А його гнів вона вже бачила супроти слуг і чужих.

Тепер чула ся супроти нього ще більше чужа, чим передтим — як матір сина, що залицяєть ся до латинянки.

Почала плакати нишком, але так, щоб муж побачив. Колиж чоловік і тепер не сказав ні слова, була вже певна, що він знає про все.

Вийшла плачучи — до кімнати сина. Його ще не було в дома.

* * *

Рано скоро світ встав старий боярин і закликав до себе начальника своїх дружинників.

Старий Микита, що з не одної печі хліб їв, прийшов уоружений і прибраний святочно.

Але й він здивувався, коли старий боярин приказав йому зібрати й уоружити всю службу. Звичайно йшов він вправді до церкви з великим почотом, однак не любив виступати явно з уоруженим відділом.

Микита заходив в голову, що сталося. Та не міг додумати нічого. Вийшов і зібрав усю службу та гайдуків, навіть Половців, що по татарським погромів розбіглися по Угорщині й скрізь наймалися на службу як сторожа. Особливо багато було їх у північній Угорщині, бо там значна їх кількість оселилася на постійне.

Боярин Герборд весь час думав над тим, чи його син отверто відважиться піти на Великдень до латинського костела. На ту думку зловіщим огнем блестіли його очі.

На великій подвір'ю стояла вже уоружена його сторожа та велика колісниця, запряжена в дві парі гарних коней. Боярин післав отрока, запитати жону, чи вона зібрана. А як отрок вернув і сказав, що пані вже ждуть, пішов повагом до її кімнати. Разом вийшли на подвір'є, де при колісниці застали вже молодого Василя.

Був блідий, але спокійний.

Батько обкинув його поглядом й удав, що не бачить синівського поклону. Щойно всадивши жону до повозки й усівши сам, кивнув синові рукою на знак, що може сідати. Василь мовчки сів напроти родичів.

Як переїздили попри малий вхід до „захристі“ костела, яким звичайно входили дворяни й достойники, приказав задержатися.

„Жена видивилася на нього й сказала трівожно:

— „Михасю, адже це не тут...“

— „Може й тут схоче хто з вас висісти. З Богом!“

Син поблід іще більше, але не рухався. Старий боярин відітхнув, якби йому скеля звалилася з груди, й коні рушили.

Як заспівали „Христос воскрес, Христос воскрес“..., бояриня Гербордова, що весь час вдивляла ся в свого сина, не могла здержати ся від сліз.

Сим разом на велике здивування всіх, що виходили з підземної церкви, не прийшло до бійки з латинянами. Вони виходили зі свого костела якісь похнюплені й сумні.

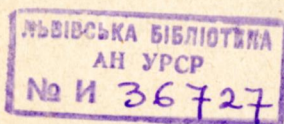
Щойно вдома довідав ся боярин Герборд від Микити, що нині розійшла ся вістка про смерть остригонського старого архієпископа, котрий дуже опікував ся ширенням латинства й особливо костелом у Четвергу.

Старий боярин немов відмолоднів на ту вістку. Очі у нього оживили ся. По обіді не пішов, як звичайно, до своєї кімнати, тільки взяв ся оглядати свій оборонний дім. Був се великий, оборонний двір, положений майже на краю города, що становив не тільки вигідне помешкання, але був zarazом і міцним замочком. Урядженне його було зовсім скромне: всі комини по кімнатах були простої роботи своїх мулярів, а всі вікна заосмотрені в прозорачні оболони та міцні віконниці. Двері були на звичайних ковальських завісах і замикали ся на залізні засуви та скоблі. Довгі столи, тяжкі крісла й лави попід стінами були майже одинокою обстановою всіх кімнат, з виїмком скарбничої та головної світлиці. В скарбниці були ще великі, залізні скрині, а в світлиці всілякі срібні й золоті прикраси та византійські ікони.

Одинокою мурованою частиною дворища була вежа, в котрій містила ся скарбниця й склад оружа.

Зполудня почали зїздити ся в гості родина і блисші знакомі. Головним предметом розмови була смерть ворога нашої церкви, остригонського архієпископа, та припущення що до його наступника. Боярин Герборд привітно гостив усіх і пильно слухав розмов.

З сином весь час майже не бачив ся і ні разу не заговорив до нього. Тим більше гово-

лодимир, батько котрого перейшов на латинську віру.

Се викликало в Срібній Землі велику дивовижу. Але ще більше здивуваннє викликали слухи, що хтось бачив старого боярина Герборда з Четверга, як він зараз по смерти попереднього архієпископа відвідував у Буді родину своєї матери. Ті слухи всі уважали за звичайну сплетню й ніхто не відважив ся, запитати старого боярина, чи це може бути правда. А він нікому не оповідав, куди і за чим їздив.

За той час Микита постійно ходив зі службою тамошнього німецького бурмістра. А невдовзі в городі почали говорити, що син бурмістра залицяєть ся до тої самої панночки, до котрої залицяв ся молодий Герборд.

Та скоро всі ті поговори малого містечка покрила шумна вість, що новий латинський архієпископ видав грамоту, прихильну для грецької церкви. Обуреннє між латинянами було велике. Але ніхто не знав іще, що говорить та грамота.

Аж в неділю блудного сина по богослуженню в підземній церкві, коли священник скінчив читати євангеліє, виступив перед вірних старий боярин Герборд, розвинув якийсь пергамент і почав голосно читати. Мало хто розумів, що він читав, бо читав по латинськи. Але всі слухали з тим більшою увагою і з тим глубшим переконаннєм, що в тій грамоті привернено всі стародавні права східної церкви, бо такі слухи ходили вже й передтим.

Особливо глибоко дряжав голос старого боярина, коли він відчитував з грамоти місце про кривди, які латиняни робили ісповідникам грецької віри...

...ex praedictis nobiles propter inhabentiam sacerdotis eorundem sine confessione ac sine communicatione corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi nec non sacra functione semel medius et tertius homines essent expirati atque infantes baptismatione carentes emigraverunt et per cives

praedictae civitatis multas blasphemias ad ecclesiam procedentes passi fuissent...“*)

— „Що він читає?“ тихо питали одні других у битком набитій церкві.

— „Що всьо наше—так, як правда!“ відповідали, побожно зітхаючи ті, що таксамо не розуміли змісту перечитаного.

— „Нарешті настала справедливість!“ лунало з усіх сторін.

І ще старий боярин не скінчив читати грамоти тай не зачав її пояснювати, як уже при виході з церкви счинила ся бійка з латинянами.

Наші кричали:

— „Берім зараз, що наше!“

— „Берім!“

Товпа мужчин і жінок влетіла до латинського костела, де прийшло до завзятої борні.

Наш священник кінчив богослуження в присутности самих старших людей, бо впрочім весь народ звалив ся до латинського костела й опорожнював його напрасно серед пекольного реву. Кров бризкала по долівці і стінах старої святині Ісуса. З костела виносили тяжко ранених.

III.

Обурення латинян було безмежне. Почали ся бійки на вулицях города.

Але по кількох днях усе якось нагло притихло. Тільки видно було, як латиняни купами щось гуторили між собою, як приїздили німецькі післанці з сусідних городів „Срібної Землі“, як зїздили судові власти.

Очевидно приготовляла ся якась змова.

Боярин Герборд висилав більше обтяжених.

---

*) З грамоти остригонського архиєпископа Володимира, вид. 1280 р.

...із згаданих дворян задля недостачі їх священника (многі) переставляли ся на той світ без сповіди і без причастія тіла і крові Господа нашого Ісуса, не принявши святих Тайн, так само як люди середнього стану і прості, а також діти позбавлені хрещення, і від горожан сеї держави ідучи до своєї церкви дізнають великого глуму.

у свої дальші посілости та в гірські полонини, а за менше обтяжених складав поруку. Справа затягала ся. Так прийшов другий Великдень.

Сим разом погода була чудова: повітре виглядало як кристал і пахло живицею.

В таку гарну днину підїздив до Четверга молодий син боярина Герборда, що їхав на свята до дому.

А властиво не до дому. Він уважав його вже чужим для себе. Тільки спомин про матір вязав його з домом. А в думці лелїяв мрію про свій власний дім. Нехай і убогий, без слуг, без срібла, без великих дібр — але в тім домі бачив свою улюблену, як чарівним усміхом поширює йому його убогу домівку.

Він уже передумав все, геть усе — з виїмкою найважнійшої в тих часах справи: що його будуча подруга іншої віри. Про це не хотїв думати і проганяв від себе настирливу думку, яка за кождим ступнем коний стукала до його неспокійного мізку й серця. Він знав про заїлу ворожнечу між ісповідниками обох вір, яка тут панувала, хоч там у столиці не відчував її. Знав — і навіть любив свою церков, ту оригінальну церков у підземеллю, де так дивно блестіли червоні світла жовтих як золото воскових свіч і ще дивнійше звенїв людський голос. Жадна, навіть столична святиня, не робила на нїм такого сильного вражіння, як та підземна церковця в Четвергу, де його хрестили, де він перший раз сповідав ся і приймав Божі Дари, де перший раз бачив вінчанне й похорони.

Всі найважнійші духові проблеми тодішньої людини вязали ся в його умі з підземною церквою в родиннім городі. Але може найдужше привязувало його до тої церковці, а з тим і до віри батьків те, що він почував на собі обовязок опіки над нею, той сам обовязок, який сповняв його батько. Він не любив батька, але поважав його — за твердість і постійність у слові, за ту запопадливість і робучість, яку бачив у нього, від коли сягала його память, і може найбільше за опіку над тою підземною церквою.

О, він не тому пішов до церкви того памятного Великодня, щоб бояв ся батька — ні! Його тягнуло там, він там чув собі місце, біля своєї матері й батька, між тими людьми, що так прихильно дивили ся на нього. І тому там пішов, а не до чужого йому латинського костела, хоч батько так болючо закпив собі з нього, приказавши стати перед входом до латинської за-христії.

Тут думка молодого боярчука робила скок.

У латинським костелі не все йому було чуже. О, ні! Там приходила й молила ся також його любка. На думку про неї якась солодка і ясна паморока опановувала його ум, і родинне місто набирало в його очах такої примани і краси, як ясні привиди горячої пустині, про які оповідають купці.

Отряс ся з мрій і приказав заїхати до дому своєї любки.

Застав її саму. Родичі пішли до костела, до Божого Гробу.

Жахнула ся на його вид і наперед смертельно поблідла, потому почервоніла.

Василь припав до неї і прикляк, як перед святою.

Подивила ся на нього з острахом і ніжністю, взяла делікатно за руку й залила ся слізми.

— „Ти хора?“ запитав з острахом Василь, не памятаючи ся з болю.

Мовчала. Та хвиля видала ся йому безконечно довгою, без порівнання довшою, як тяжка дорога возом зі столиці аж тут.

Нарешті вона отворила уста і промовила. А він відітхнув.

Говорила плавно, якби довго приготовляла ся до цієї розмови.

— „Тільки не відійди, мій коханий, не вислухавши мене... Я дуже прогрішила ся супроти тебе. Але я невинна. Знаєш, мій батько убогий і католик. А ти багатий і грецької віри. Тому у нас вдома не вірили, щоб ти оженив ся зі мною. І радо приймали інших... І так...“

Бухнула плачем і лице закрила руками.

Василеви кров збігла з лица ~~десь аж до~~ ^{до} серця. Почув дрозж кругом уст і повік. Проквітнув якусь гіркість, що дусила його в ~~торганах~~ ^{торганах}. Встав і запитав розбитим голосом:

— „Ти вже слюбна жінка иншого?“

— „Ні, ні!“ відповіла крізь плач.

Відітхнув свободнійше. Кров миттю вернула йому до лица. Чув, як оживає.

— „Ще, ще... ще гірше, як повінчана...“

Задеревів. В очах йому почорніло і якась велика, чорна пропасть отворила ся перед ним. Якби під надсильним тягарем звалив ся на крісло.

Тепер він довго не міг зібрати ні вражінь, ні думок, ні слів. Все втратило для нього вартість, цілий світ споганів, а рідний город остогид. Відчував якийсь безмежний сором, такий, якби його, сина Михайла Герборда, що був з діда прадіда від непамятних часів боярином і державним *nobilis lanceatus**), привязав хто на базарі, в Четвергу, до стовпа, на прилюдне позорище!

Кров у висках стугоніла йому так, що думав, чи не божеволіє. А як успокоїв ся троха і відзискав мову, запитав уривано:

— „Хто є той... той...?...“ не міг докінчити.

Вона відповіла з жахом:

— „Ти довідаєш ся про це..., але не від мене... не від мене... я не можу... і не хочу... щоб ти став убийником... не хочу... не хочу...“

Зайшла ся плачем.

А як виплакала ся, додала ще:

— „Потому покинув мене і...“ знов почала плакати.

Цей додаток перелив міру видержливости молодого боярина. Він напів притомний повалив ся на землю. Його відвезли до батьківського замку. Він розхорів ся.

* * *

Тимчасом доспівала змова латинян.

Наші бачили, що щось приготовляється,

---

*) Дослівно: „копійний (уоружений) дворянин (тодішне почесне імення шляхти).“

але не знали, як перешкодити тому. Тимбільше, що їх голова, старий боярин Герборд, ізза тяжкої недуги свого садинокого сина ходив понурий, як ніч, і з ніким не хотів говорити.

Нараз садинокі ночі збуали його крики служби.

Зірвав ся з ложа. В кімнаті було ясно, як в день. Кривава луна пожежі була у вікна, кругом гоготіло. То горів його деревляний замок. В городі панував судний день. Німці, Маляри, Ляхи й інші латиняни кидали ся на доми віроісповідників грецької церкви. Чути було зойки убиваних і ранених та гомін борні. Підземна церковця була знищена до тла і збещещена, а Божі Дари викинені на вулицю. Біля них ще кипіла кривава борня.

На велике дворище Герборда латиняни не відважили ся напасти. Вони тільки підпалили його. Служба боярина вспіла перервати пожежу так, що згоріла тільки частина будинків.

Невдовзі прийшли вісти, що подібно справили ся латиняни і в двох сусідних городах Срібної Землі з віроісповідниками східної церкви, причім потурбовано багато людей, не тільки наших, але й Волохів та зайшлих Болгар. Вістки про це рознесли ся по цілій землі.

Між ісповідниками східної церкви почав ся рух. Нищення їх майна, хоч доскулювало їм дуже, але не обурювало їх так, як збещещене святинь. З усіх сторін почали приїздити депутації до старого Герборда. Але він не міг зайняти ся тою справою, бо стан здоровля його садинокого сина від часу пожежі значно погіршив ся.

IV.

Минув рік від памятного нападу латинян.

Молодий Герборд приходив уже до себе, хоч все ще виглядав, як тінь. Він, гордий нащадок великого роду, мучив ся страшенно в душі. І ще більше соромив ся. Соромив ся всіх. А найбільше батька.

Постійно мучила його думка, що батько глумливо запитає його колись :

— „А що робить твоя Ляшка? Коли і де звінчаєш ся з тою дівцею?“

Йому здавало ся, що кождий у сїм городі пальцем показувати-ме на нього, як тільки він появить ся на вулиці. Думав про те, що й у столиці легко зустрінеть ся зі знакомими та що й там рознесеть ся між його знакомими вістка про його любов. І мати-муть товариші забаву з нього.

Довго так мучив ся своїми думками й не бачив можности, лишати ся тут. Постановив отже, покинути Срібну Землю й Угорщину та вернути там, відки перед століттями прийшов його прапрадід — до галицької волости. Але постановив се зробити в найбільшій тайні перед усіма. Навіть матері не хотів признати ся до того. Бо вона плакала-б дуже і певно вибирала-б ся з ним. А разом з нею пішла-б одна, друга служниця — і так рознесла-б ся про нього вістка і в новім місці побуту.

Ні! Він виїде сам оден, як палець. Як тільки прийде до здоровля, щоб міг удержати ся на кони. Бо тут усе його мучило, все пригадувало колишній рай, що минув на віки...

Здоровле вертало помалу, але вертало. І молодий Герборд уважно готував ся в далеку, невідому путь, до країни батьків своїх. Збирав свою зброю, чистив її сам, пильнував свого улюбленого коня. Крім одного коня під верх, постановив взяти з собою ще одного, вючного. А батькови скаже, що вибираєть ся на полонини і що хоче їхати сам.

Вкінці прийшов день, в котрім сказав це.

Батько втішив ся тим, що син уже так прийшов до себе. Але матір, прочуваючи щось, дуже занепокоїла ся тим. Вона вже від довшого часу запримітила, як син складає собі всілякі свої дрібнички, як усе те перечеислює, як звязує свої улюблені книги.

— „Ти ще не зовсім прийшов до себе“, сказала. „чиж тобі у нас так зле, що вибираєш ся так, якби ніколи не мав тут повернути?“

Заплакала.

Старий боярин пробурмотів :

— „Говориш, сама не знаєш що“. І вийшов. Василь переждав ще кілька днів. Йому також було жалко, опускати на завше свою матір і родинний дім і старого батька і ту підземну церковцю, таку подібну до місця, де прийшов на світ Спаситель світа. Він усе представляв собі те святе місце в Вифлеємі подібним до підземної церковці в Четвергу. Зжив ся і зріс ся з сим народом і з родинною землею, де знав кожду гору і кожний грунь, знав навіть, до якого місця і в якій порі дня сягає тїнь кожного верха кругом його родинного дому.

Серце в нїм щеміло на думку, що вже ніколи більше не побачить родинних сторін і підземної церковці і тих приємних тїней гір, що так ніжно зсувають ся, як мрії.

Але рішив ся.

Одного вечера сказав родичам, що рано виїжджає й верне за два-три тижні.

Вибрав ся так раненько, що в дома ще всі спали. Не хотїв нікого зустріти на вулицях города.

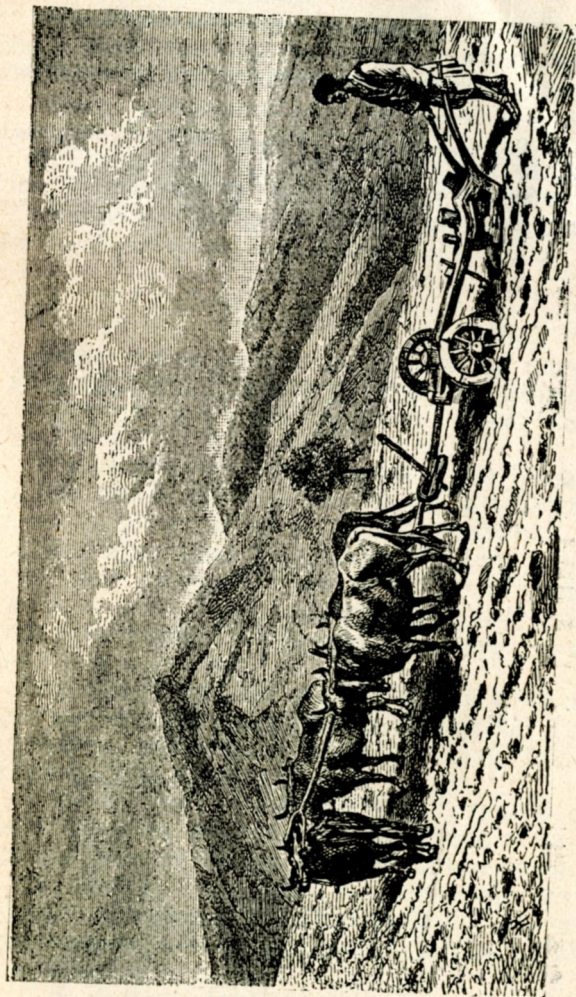
Свіжо й приємно було кругом. Ранна мряка стояла на горах і довгі, білі завої спускала в низ, мов жалібні хусти.

Їхав помалу, нога за ногою. Кругом було тихо і пусто, як у душі молодого боярина. Тільки великий жаль обвивав його, як мокра мряка верхи гір, до котрих мав їхати.

Нараз почув за собою кроки. Серце забилося в нїм, як птиця в клітці. Кроки наближали ся. Вже тїнь людини, яка доганяла його, була праворуч його коня. Глянув на ту тїнь і йому здавало ся, що пізнає свою любку. Потиснув коня й не відвертаючись, поїхав скоро вперед з їдким болем у серці.

Невдовзі зник між нагими, рожевоясними скелями гір Срібної Землі, яку покинув на завше. А його біль немов розпливав ся по сонцем осяяних недеях і пляях та ставав спомином...

Вже коло полудня вислав старий боярин кількох людей на конях, щоб догонили сина й товаришили йому в дорозі до його колиб у полонинах. Вимогла це на нім жінка, що плакала за сином, як за вмерлим.

Але слуги вернули по кількох днях перелякані, кажучи, що ніде не зустріли молодого боярина.

Матір попадала в розпуку. Старий Герборд вибрав ся в гори з усею службою, перешукав усі свої полонини, всі шляхи й дороги та сусідні дебри, питав по всіх оселях — все надармо.

Нічого не принесли й слуги, вислані до Кракова та Перемишля. Син пропав без вісти.

* * *

Довго тужив за ним батько і матір плакала, як за помершим. У дворищі Герборда запанував сум і було як у могилі. Бояриня тяжко захворіла і злягла.

А в старім серці боярина весь гнів і вся досада ізза болю, який викликала в нім утеча його одинокого сина, звернули ся проти латинян. То вони були причиною й жерелом усіх його терпінь!

Помалу назрівав у нім помисл, як відплатити їм за все. Той помисл виростав у нім на основі релігійних і особистих почувань та обидженої родової гордості.

Пального матерялу до великої пожежі було аж за багато і все призбирував ся новий. Треба було тільки розвести той огонь, щоб бухнула пожежа в цілій Срібній Землі.

І такий плян повстав у душі старого боярина. А повстав випадком, без котрого було б може скінчило ся на знищенню латинського костела в Четвергу, що стояв на церковнім ґрунті. Та стало ся інакше. А стало ся воно — через одну полонину, чи радше через вечірні огні на тій полонині.

Мав боярин Герборд у своїх добрах одну величезну полонину, на котрій пасли ся його стада. Вже від кількох літ запримітив він, що

Вона починає заростати кущами ялинцю й повзучого жерепу, що робило її щораз менше придатною для випасу худібки. А що біда звичайно ходить в купі, то крім пахучого ялинцю й жерепу появили ся на тій полонині великі кущі твердої й острої трави, яку худібка кругом обминала. Полонина щораз більше запускала ся й тому видав боярин наказ своїм слугам, щоб повирубували тут і там ялинець та жереп, зложили їх купками й по висушенню запалили. До сього треба було багато робітників. А тут і так було їх обмаль.

Супроти того треба було уложити огні так, щоб вони згодом обхопили всю траву тай невирубаний яловець.

Микита мав тим кермувати. Як приготував усе, дав знати бояринови, що нині зачинає палити. Боярин виїхав на полонину, щоб придивити ся, чи все приготувано як слід.

Вже було добре зполудня, і сумерк залягав усі гори кругом, як на Гербордовій полонині запалили розставлені купки сухого ялівцю. Величезним півколом заблестіли ясні огні й посунули помалу по широкій полонині.

Старий боярин весь час носив ся з думками про відплату латинянам за переслідуванне віри своїх батьків та всі прикрости, яких зазнав від них. На вид огнів, що мов відділи війська посували ся по великій полонині, бухаючи іскрами й пахучим димом ялинцю, шибнула йому в мізку думка, що таксамо мігби розгоріти ся й бунт віроісповідників східної церкви по всій Срібній Землі.

Та думка відразу опанувала його й міцним своїм запахом опянила. Твердо постановив виконати її.

Почував себе якимсь більше вартним, з'їзджаючи з гір — зовсім як жінка, котра почує, що носить уже дитя в своїм лоні. Діло, на яке зважив ся, додавало йому сил і молодечого запалу.

Але досвід його життя говорив йому, що треба виждати на якусь добру нагоду. Тимчасом приготував ся.

Нагода невдовзі лучила ся. Між угорським королем і латинським духовенством прийшло до великої суперечки ізза спірних ґрунтів та доходів в ріжних сторонах краю. Та суперечка тягнула ся вже не від тепер, але розгоріла ся щойно від хвилі, як у справу вмішав ся папа римський і став по стороні духовенства. Герборд поїхав до столиці і довідав ся, що король дуже розлючений на папу і все латинське духовенство.

Сею хвилею постановив покористувати ся, щоб дати латинянам научку за переслідування грецької церкви.

З усіх сторін Срібної Землі поскликав бояр і виднійших міщан східного віроісповідання й умовив ся з ними, що і як робити. Крім того увійшов в порозумінне з Волохами, Болгарами й Половцями.

Як уже все було приготуване, вибух бунт віроісповідників східної церкви в цілій Срібній Землі. Поміж її нагими рожево-темними скелями запалахкотіли луни численних пожеж і полила ся червона кров. Скрізь попалено грамоти латинських костелів і монастирів, а в їх святинях уставлено коний при жолобах. Довго-довго гоготіла по Срібній Землі кривава верохобня, викликана гнетом над совістю нашого народа.

Старий боярин Герборд пережив діло своєї відплати, одначе скоро по нім помер. А його син відвідав ще раз Срібну Землю в глибокій старости, молив ся в підземній церковці рідного міста й роздав велику милостиню між убогих. Ніхто не пізнав його. Тільки в його споминах ішла за ним тінь його любки...

В Галичині дав він початок могутньому роду Гербуртів, що потому довго обстоював проти Польщі права гнобленої української церкви й народу.

617033

B-3816

B 3.816

АНДРІЙ ЧЕКАНОВСЬКИЙ.

ОГНІ СРІБНОЇ ЗЕМЛІ

ЛЬВІВ 1918.

ВИДАННЕ НАКЛАДНІ „ПРАЦЯ“.